

REROMANIZAREA LIMBII ROMÂNE ÎN VIZIUNEA LUI SEXTIL PUȘCARIU

1. „Savant cu o pregătire multilaterală, lingvistică și literară, istorică și filozofică”, după cum îl caracteriza Dumitru Irimia (2008, p. 181), „primul lingvist român modern”, în aprecierea lui Romulus Todoran (1998, p. 278), Sextil Pușcariu (1877–1948) rămâne pentru cercetarea lingvistică românească și internațională unul dintre pilonii centrali ai acesteia.

Originalitatea ideilor avansate în textele scrise de-a lungul timpului de către Sextil Pușcariu îi plasează creația lingvistică la intersecția istoriei lingvisticii cu cea a istoriei sociale, a istoriei culturii și a romanisticii¹.

Asupra uneia dintre ideile sale am ales să ne oprim în prezentarea noastră. Este vorba, după cum titlul anunță, despre ideea de *reromanizare a limbii române*.

1.1. Cercetări recente, mai exact din ultimul deceniu, consacrate contactelor lingvistice și, implicit, fenomenului de împrumut lingvistic, semnaleză, printre altele, inadvertența termenului *reromanizare* pentru a denumi un fenomen lingvistic repeabil în cultura românească începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea, și anume îmbogățirea vocabularului limbii române cu cuvinte noi, cuvinte cu origine latino-romanică.

Acest termen, *reromanizare*, a fost propus pentru întâia dată de Sextil Pușcariu, în 1931, și preluat mai târziu și de alți cercetători. Pe lângă acesta, lingviști consacrați au vehiculat, începând cu deceniul al treilea al secolului XX, și alți termeni. Îl amintim aici pe cel de *relatinizare*, propus în 1930 de Al. Graur (în „Adevărul” din 20 august 1930, *apud* Hristea 2008, p. 161), regăsibil și la Ovid Densusianu și preluat mai apoi de alți lingviști (cf. Bogdan Oprea 2011, p. 26); notăm, de asemenea, și sintagma *occidentalizare romanică*, avansată de Alexandru Niculescu (1978), și, nu în ultimul rând, formula mai amplă propusă de Vasile D. Țâra (1982–1983, p. 177), și anume *direcția latino-romanică în modernizarea limbii române literare*. Și lista ar putea continua.

Prezența atâtor termeni pentru același fenomen ar putea crea impresia că aceștia se află într-o relație de sinonimie totală. Aspect fals, deoarece o analiză atentă a lor arată că sferile semantice ale acestora „nu se suprapun în întregime” (Hristea 2008, p. 168; vezi și Bogdan Oprea 2011, p. 72 și urm.).

¹ Vezi, în acest sens, numărul care i-a fost consacrat, în 1968, în AUI, unde au semnat studii G. Istrate, V. Arvinte, D. Irimia, Ilie Dan și Magdalena Vulpe. A se vedea, de asemenea, și Niculescu 1999, Mircea Borcilă 2013, 2015, Gafton 2015, Milică 2015.

Din numărul mare de lucrări pe marginea acestui subiect apărute doar în ultimul deceniu, ne-am oprit la două: articolul din 2008 al lui Theodor Hristea și volumul monografic al Helgăi Bogdan Oprea, din 2011.

Parcurgerea acestor două lucrări ne permite să afirmăm că elementul care-i unește pe cei doi cercetători este interesul manifestat pentru găsirea unei explicații corecte pe marginea unei polemici terminologice referitoare la *relatinizare* și *reromanizare*.

Astfel, în urma unei analize lexicografice atente care a urmărit prezența acestora în dicționarele românești și străine, dar și a unei analize statistice ce a vizat ocurențele acestora în lucrări de specialitate și admitând că prefixul *re-* din structura ambelor derivate vehiculează o valoare intensivă², mai exact, după cum apreciază Helga Bogdan Oprea (p. 13), atașarea prefixului *re-* la baza derivativă *romaniza* generează nu „aparitia unui derivat cu valoare iterativă, ci intensivă, în sensul de întărire, de accentuare sau de augmentare a trăsăturilor romanice ale limbii române, indiferent de nivelul lingvistic la care ne raportăm (lexic, frazeologie, fonetică sau structură gramaticală)”, ambii cercetători optează pentru termenul *relatinizare*, deoarece acesta „nu înseamnă «redobândirea latinității pierdute» (!), ci intensificarea, consolidarea și augmentarea sau sporirea structurii sale latinești, pe care limba română nu a pierdut-o, firește, niciodată” (Hristea, p. 169), punând în lumină, într-o manieră incontestabilă, „permanentele relații de limbă și de cultură care s-au stabilit, pe căi directe sau prin diverse filiere, între latină și limbile romanice” (Bogdan Oprea, p. 20).

Rezerva manifestată de o bună parte a cercetătorilor față de termenul vehiculat de Sextil Pușcariu s-ar datora, credem noi, atât acestui prefix, care, la prima vedere, impune o notă iterativă, repetitivă termenului *romanizare*³, cât și înseși bazei, *romaniza* (termen definit ca acțiunea, procesul de „a imprima sau a impune unei țări, unei regiuni etc. obiceiurile, cultura, modul de organizare, instituțiile și civilizația romană; a face roman” – (DLR^a, s.v. *romaniza*), ceea ce ar conduce la o înțelegere globală eronată a termenului, în sensul recuperării „caracterului romanic pierdut”, întrucât caracterul romanic al limbii române nu a fost niciodată pierdut.

2. Pentru prima dată în arealul cultural românesc, lui Sextil Pușcariu îi revine meritul de a fi pus în circulație termenul *reromanizare* printr-un studiu de-al său ce tratează problema neologismelor, o problemă de actualitate în epoca autorului, studiu intitulat chiar așa: *Despre neologisme* (Pușcariu 1931); studiul a fost apoi selectat, în

² Vezi și Niculescu 1978, p. 6: „Obiecțiile aduse termenilor, în vremea din urmă, privesc semantica prefixului *re-*, în limba română; *re-romanizarea* (*relatinizarea*) nu presupune o «pierdere» a romanității (latinității), ci un surplus al ei: *re-* are sens intensiv, exprimând augmentarea elementelor de origine latină din limba română”.

³ Chiar dacă termenul *relatinizare* cunoaște un număr mult mai ridicat de ocurențe comparativ cu cel de *reromanizare* („43 față de numai 26 pentru *reromanizare*”; cf. informația dată de Hristea 2008, p. 168), fiind chiar singurul în circulație în literatura străină, ceea ce surprinde este tocmai absența primului din dicționarele românești și definirea deficitară a celui de-al doilea („acțiunea de a romaniza din nou”).

variantă franceză, în volumul omagial care i-a fost alcătuit în 1937, și retipărit, în variantă românească, într-o formă îmbunătățită și cu unele modificări, în capitolul al șaselea al volumului *Limba română. Privire generală* (Pușcariu 1976, p. 370–415).

Prin abordarea acestei teme consacrate „cuvântului intrat în limbă pe cale cărturărească” (Pușcariu 1931, p. 345), adică neologismului, S. Pușcariu realizează, în fapt, o micromonografie a evoluției istorice a fenomenului, micromonografie ce va deveni punct de referință pentru studiile altor lingviști⁴.

Manifestând o atitudine echilibrată în acceptarea sau respingerea neologismelor, Pușcariu consideră că „măsura” în întrebuințarea acestora nu poate fi dată decât de „bunul simț” și „tact”,

„[...] însușiri pe care cu greu le achiziționezi; ele fac parte din acel complex de calități pe care le numim «talent». [...] Neologismul e cerut de ambianța în care-l întrebuințezi și e justificat de pregătirea auditoriului meu de a-l înțelege și de a-l gusta. Spre a găsi măsura justă, nu trebuie să uităm că limba e o operă de colaborare, în care ascultătorul intră ca parte egală [...]” (Pușcariu 1931, p. 357).

Identificând mai multe stadii de pătrundere a neologismelor, dar și o tipologie diversificată a acestora în funcție de epocă, de condițiile sociale și cultural-istorice și de calea de pătrundere (directă, prin intermediar sau prin „decalcuri”, adică neologisme de sens), atenția savantului se va fixa cu precădere asupra circulației neologismului latino-romanice începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, fără a neglija însă și primele mărturii în acest sens, deoarece, apreciază el, datorită neologismelor latinești, pe care româna le-a primit abia „în cursul veacului din urmă”, adică în secolul al XIX-lea, înfățișarea romanice a celorlalte ginte neolatine a fost conservată:

„Pe când la noi cuvintele străvechi, ieșite din uz, au fost înlocuite în veacurile trecute prin neologisme de origine streină, depărtând limba noastră din ce în ce mai mult de limba latină, celorlalte popoare neolatine tocmai neologismul latin le-a salvat înfățișarea romanice” (*ibidem*, p. 348)

și continuă:

„Dar, pe când în Apus neologismele au intrat în mod treptat și având vreme să se răspândească și în popor, la noi ele au pătruns deodată, în măsură atât de mare, și reduse la o clasă socială puțin numeroasă, încât amenințau să producă o intoxicație a limbei” (*ibidem*).

În acest cadru, S. Pușcariu utilizează termenul *reromanizare*:

„Neologismul de origine latină sau neolatină a produs o «reromanizare» a limbei noastre, îmbogățind-o cu un număr de elemente romanice, care umpleau golurile iscate prin uzarea firească și pierderea cuvintelor strămoșești, în locul cărora se introduseseră vorbe străine” (*ibidem*, p. 347).

Prin întrebuințarea și determinarea contextuală lipsită de echivoc a termenului, Sextil Pușcariu a căutat, în fapt, să ilustreze, printr-un element lexical cu multiple

⁴ Mă gândesc aici la cercetarea lui Al. Niculescu, din 1978.

încărcături simbolice – după cum el însuși ne mărturisește: „Adesea simțim nevoia, spre a fi înțeleși, să repetăm cu alte cuvinte cele spuse, să stabilim o gradatie și să facem apel, prin expresii metaforice, la fantezia celor care ascultă” (*ibidem*, p. 357) –, un fenomen particular al culturii românești din secolul al XIX-lea, și anume prezența numeroasă a elementelor neologice cu proveniență latino-romană care au contribuit la impunerea unei întoarceri, a unei „orientări bruște spre Apus” (*ibidem*, p. 347) a limbii române, generând astfel „o renaștere în sens latin” (Pușcariu 1929, p. 149) și „o orientare nouă, neolatină” (*ibidem*, p. 150):

„Această renaștere ne-a venit din Ardeal. Samuil Clain, Gheorghe Șincai, Petru Maior și tovarășii lor spuneau, în definitiv, același lucru pe care-l spusese mai înainte cronicarii. Dar îl prezentau altfel, îl propovăduiau cu puterea sufletului lor convins că scot la iveală un lucru important și-l descopereau unor ascultători capabili să simtă fiorul mândriei naționale la singura rostire a numelui Traian” (*ibidem*, p. 149),

fiind primită și dusă mai departe atât de Eliade Rădulescu „prin invazia neologismului italian”, cât și de gruparea literară de la Iași, care

„[...] a indicat drumul cel adevărat pe care avea să se dezvolte un popor tânăr ca al nostru, care se arunca cu entuziasm și plin de vigoare în vâltoarea civilizației europene: ținând trează legătura cu trecutul românesc ce lega cultura noastră de cultura popoarelor neolatine, dând locul cuvenit în limbă neologismului francez. Acesta, în definitiv, nu era decât continuatorul cuvântului latin, dar el nu se prezenta în forma lui moartă de acum două mii de ani și reflectând o gândire rămasă în urmă, ci venea cu înfățișarea lui vie și deștepta noțiuni curente pentru o minte din veacul al XIX-lea” (*ibidem*, p. 150).

Acest apel la neologism justifică, în fond, orientarea spre o nouă direcție mult mai tehnicistă și, implicit, modernă, o direcție condiționată de realitățile socio-culturale și susținută, pe de o parte, de insuficiențele lexicale ale limbii române și, pe de altă parte, de formația intelectuală de cultură latină și romană a promotorilor elementului lexical neologic.

3. În concluzie, putem afirma fără rezerve că, în ciuda faptului că Sextil Pușcariu nu a dat niciunde în studiile sale o definiție explicativă termenului *reromanizare*, examenul gândirii sale, reflectată în cuvintele consemnate, ne permite să înțelegem fără echivoc ceea ce a dorit să spună. Prin urmare, personal credem că termenul *reromanizare* impus de Sextil Pușcariu trebuie înțeles ca ***o întoarcere simbolică atât spre ceea ce înseamnă arealul romanic, cât și spre izvoarele culturale adânci ale limbii române, întoarcere manifestată concret prin primirea în limba română, pe întregul parcurs al secolului al XIX-lea, a unor noi elemente lexicale latino-romane***, dar și prin „faptul că Renașterea noastră în sens roman s-a putut face în mod atât de profund, dând naștere unui sentiment național, care în timp atât de scurt a dat o directivă nouă tuturor aspirațiilor, literaturii și culturii noastre”, dovăzindu-se în acest fel că „prin ea [prin renașterea noastră – subl. n., M.A.] s-a atins o coardă existentă și cea mai puternică a sufletului nostru, însăși firea noastră” (*ibidem*, p. 151). Această întoarcere la semantismul profund va da limbii române o forță simbolică de excepție, evidențiindu-i originea nobilă și, în același timp, plâsând-o la „masă” alături de celelalte limbi surori.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- AUI = „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași” (serie nouă), Secțiunea III. e. Lingvistică, 1969 și urm.; în perioada 1964–1968, revista a apărut sub titlul „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”.
- Bogdan Oprea 2011 = Helga Bogdan Oprea, *Relatinizarea limbii române. Privire generală: accepții, delimitări, aspecte*, București, Editura Universității din București, 2011.
- Borcilă 2013 = Mircea Borcilă, *Cu privire la concepția fondatoare a lui Sextil Pușcariu*, în CSP, I, 2013, p. 29–35.
- Borcilă 2015 = Mircea Borcilă, *Sextil Pușcariu și creativitatea lingvistică în semantica istorică a limbii române*, în CSP, II, 2015, p. 87–116.
- CSP = *Caietele Sextil Pușcariu. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*, I, 2013 și urm.
- DLR^a = *Dicționarul limbii române*. Ediție anastatică a *Dicționarului limbii române (DA și DLR)*, București, Editura Academiei Române, 2010.
- Gafton 2015 = Alexandru Gafton, *Sextil Pușcariu – neogramaticul*, în CSP, II, 2015, p. 166–173.
- Hristea 2008 = Theodor Hristea, *Conceptul de „relatinizare” (cu specială referire la limba română)*, în SCL, LIX, 2008, nr. 1, p. 161–172.
- Irimia 1968 = Dumitru Irimia, *S. Pușcariu și problemele structurii gramaticale a limbii române*, în AUI, XIV, 1968, fasc. 2, p. 181–193.
- Milică 2015 = Ioan Milică, *Concepția stilistică a lui Sextil Pușcariu*, în CSP, II, 2015, p. 253–261.
- Niculescu 1978 = Alexandru Niculescu, *Occidentalizarea romanică a limbii și culturii românești moderne*, în idem, *Individualitatea limbii române între limbile romanice, 2. Contribuții socioculturale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 55–98.
- Niculescu 1999 = Alexandru Niculescu, *Sextil Pușcariu, romanist*, în idem, *Individualitatea limbii române între limbile romanice, 3. Noi contribuții*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1999, p. 279–291.
- Pușcariu 1929 = S. Pușcariu, *Renașterea noastră romană*, în *Omagiu lui Ramiro Ortiz cu prilejul a douăzeci de ani de învățământ în România*, București, Tipografia „Bucovina”, 1929, p. 147–151.
- Pușcariu 1931 = S. Pușcariu, *Despre neologisme*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, Editura Institutului de Istorie Universală, 1931, p. 345–359.
- Pușcariu 1937 = S. Pușcariu, *Au sujet des néologismes*, în idem, *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1937, p. 406–428.
- Pușcariu 1976 = S. Pușcariu, *Limba română. Privire generală*. Prefață de G. Istrate. Note, bibliografie de Ilie Dan, București, Editura Minerva, 1976.
- SCL = „Studii și cercetări lingvistice”, București, 1950 și urm.
- Todoran 1998 = *Sextil Pușcariu (la centenarul nașterii sale)*, în idem, *Contribuții la studiul limbii române*. Ediție de Ion Mării și Nicolae Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1998, p. 265–280.
- Țăra 1983 = Vasile D. Țăra, *Despre „reromanizarea” limbii române literare*, în AUI, tom XXVIII/XXIX, 1982–1983, p. 173–177.

**THE REROMANISATION OF THE ROMANIAN LANGUAGE
IN SEXTIL PUȘCARIU’S PERSPECTIVE**

(Abstract)

In my paper, I take into discussion the idea of *the reromanisation of the Romanian language*, an idea introduced in the field of linguistics at the beginning of 20th century by Sextil Pușcariu (1877–1948). Even if Pușcariu doesn’t give a clear definition of the term *reromanisation*, based on two of his papers such as *Despre neologisme* [On neologisms] and *Renașterea noastră romană* [Our Roman

Rebirth], I present his theoretical arguments which configure the meaning of the term: *a symbolic return both to the Romance areal, and to the deep cultural sources of the Romanian language, a return shown concretely by the receiving into Romanian language, throughout the 19th century, of some new Latin and Romance words.*

Cuvinte-cheie: *Sextil Pușcariu, reromanizare, relatinizare, limba română, împrumuturi latino-romanice.*

Keywords: *Sextil Pușcariu, reromanisation, relatinisation, Romanian language, Latin and Romance borrowings.*

*Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
aldea_maria@yahoo.com*